

Житомирський державний університет
імені Івана Франка

**ЛІТЕРАТУРНИЙ ТВІР:
ШЛЯХИ
ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОЕТИКИ**

Збірка статей

За редакцією проф. *О. С. Чиркова*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 5 від 25 листопада 2005 року).*

Рецензенти:

Л. К. Оляндер - доктор філологічних наук,
професор, почесний академік АН ВІН України
(Волинський державний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк);

В. Л. Удалов - доктор філологічних наук, професор,
академік АН ВШ України (Волинський державний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк).

Літературний твір: шляхи дослідження поезики // Збірка статей
Л 64 (Г. Ф. Бондаренко, Г. І. Соболевська, Н. І. Астрахан, Н. В. Євченко та ін.)
За ред. проф. О. С. Чиркова. - Житомир: «Полісся», 2006. - 220 с.

ISBN 966-655-182-9

Збірка статей являє собою цілісну книгу, присвячену поезиці літературного твору. Поетична мова літератури як мистецтва слова - явище складне та багаторівневе, що зумовлює варіативність шляхів інтерпретації літературного твору. Хоча принципи аналізу художнього тексту мають відповідати об'єктивним особливостям його структури, інтерпретація літературного твору завжди залишається особистішою. Кожен з авторів збірки обирає свій шлях дослідження поезики літературного твору, що відображає множинність сучасних літературознавчих підходів до потрактування літературних явищ.

Усі статті характеризуються увагою до формальних аспектів твору, нюансів структурної організації художнього тексту, жанрової специфіки. Окремі літературні твори розглядаються як цілісні явища, що входять до цілісності іншого порядку - цілісності творчості письменника, літератури певної культурної доби, художнього напрямку, стилю. Об'єктом інтерпретації у збірці стають твори авторів різних культурних епох, різних національних літератур. Таким чином, збірка статей мозаїчно відтворює головні тенденції літературного розвитку Нового часу.

Книга може бути цікавою не тільки для студентів-філологів та вчителів зарубіжної літератури, але й для широкого кола шанувальників мистецтва слова.

ББК 83.01

8

© О. С. Чирков, Г. Ф. Бондаренко,
Г. І. Соболевська, Н. І. Астрахан,
Н. В. Євченко, М. М. Ячменюва,
Т. Г. Тименко, З. М. Ржевська,

ISBN 966-655-182-9

• Л. В. Закалюжний, Ю. Ю. Місник,
М. Л. Ліпсівіцький, О. В. Коляда, 2006.

Зміст

Суб'єктивно авторське свавілля,
або Мистецтво інтерпретації. (О. С. Чирков)—————5

I

Прояви авторської свідомості
у вступних есе роману Генрі Філдінга
«Історія Тома Джонса, знайди». (Г. Ф. Бондаренко)—————12

Своєрідність жанру
філософської повісті
в літературі епохи Просвітництва
(Вольтер - Д. Дідро). (Г. Ф. Бондаренко)—————25

Роль авторської суб'єктивності
у формуванні жанрової своєрідності
ліричного оповідання І. О. Буніна.
(Г. І. Соколовська)—————41

«Чарівна гора» Т. Манна:
між реалізмом і модернізмом. (Н. В. Євченко)—————56

Авторські інтерпретаційні моделі
та їх програми в прозі
Антуана де Сент-Екзюпері
(на матеріалі книги «Планета людей»
та казки «Маленький принц»).
(Н. /. Астрахан)—————69

Жанрово-стильові особливості
роману Кобо Абе «Людина-коробка».
(Н. В. Євченко)—————90

Особливості міфопоетичного
мислення в новелі Х. Л. Борхеса
«Троянда Парацельса». (Н. І. Астрахан)—————105

Магічні реалії «Рекреацій»

Ю. Андруховича. (М. М. Ячменьова)—————118

II

Шарль Бодлер -

переддень авангардизму (Т. Г. Тищенко)—————126

Авторське «я» в ранній ліриці

В. Маяковського, або Портрет

душі поета. З. М. Ржевська)--- 133

III

Історична драма-хроніка

Вільяма Шекспіра «Річард III»:

пошуки форми. (Л. В. Закалюжний)—————143

Мотив християнської благодаті

як філософська основа драми

Г. Ібсена «Пер Гюнт». (Ю. Ю. Місник)—————152

Драматична сцена:

жанрові ознаки. (М. Л. Ліпівіцький)—————174

«Маленька людина : das Man».

Міфопоетична опозиція

у драматургії абсурду. (О. В. Коляда)—————184

«Пігмаліон» Тауфіка аль-Хакіма,

або Про позиціювання драматурга.

(О. С. Чирков)—————201

Відомості про авторів—————218

Своєрідність жанру філософської повісті в літературі епохи Просвітництва (Вольтер - Д. Дідро)

Програма курсу «Історія зарубіжної літератури XVII - XVIII століття» передбачає вивчення закономірностей та динаміки літературного розвитку певного історичного періоду як цілісної системи теоретичних, історико-літературних проблем, напрямків, творчості значних діячів літератури, їх внеску в світову художню скарбницю, а також питання, в яких внутрішніх якостях та властивостях літературного твору відображуються історико-літературні тенденції, пошуки створення оригінальної, самобутньої структури.

Саме з позицій цієї концепції одним з практичних занять курсу зарубіжної літератури ми пропонуємо заняття з тематики «Своєрідність жанру філософської повісті у Вольтера і Дені Дідро». Співставлення художніх рішень у творчості двох великих французьких просвітителів дозволяє з'ясувати як спільні риси жанрової природи, так і неординарність художніх рішень, особливості творчого почерку при спорідненості просвітительських завдань.

Досвід багатьох років роботи свідчить, що найбільш плідний результат досягається, коли висновки роботи, мета, яку поставив перед собою та студентами викладач, з'являються в процесі роботи над текстом. Тому ми відмовилися від звичного плану (загальновідомо, що часто студенти за домовленістю готуються по черзі по окремих пунктах плану). В той же час обов'язкова умова - знання текстів двох повістей - «Кандід, або Оптимізм» Вольтера і «Небіж Рамо» Дені Дідро. Наступна вимога - уважно прочитати певний розділ підручника та опрацювати лекційний матеріал щодо теоретичних положень та-

кого соціального та культурного явища, як Просвітництво, виявлення своєрідності розвитку цього руху у Франції, ролі Вольтера та Дідро в розповсюдженні просвітительських ідей. Широко відомий вислів М. М. Бахтіна: «Кажда́й жанр - особий тип строить и завершать целое, притом, повторяем, существенно тематически завершать, а не условно-композиционно кончатъ» [1:386]. Ця «закінченість» розуміється дослідником, перш за все, як змістовна якість, як концепція дійсності. Подібну думку висловлювали також такі відомі літературознавчі авторитети, як А. І. Білецький і М. А. Петровський. Саме підтверджуючи позицію Бахтіна про те, що «головними героями літературного процесу є, перш за все, жанри, а напрямки та школи - героями другого та третього порядку» [2:451], зосереджуємося на дослідженні жанрових ознак такого феномену інтелектуальної літератури, як філософська повість.

За Аристотелем, у його міркуваннях про природу трагедії та епопеї контури загальної моделі жанру містять три плани: план змісту, план структури і план сприйняття. І все це - шлях до бажаного естетичного ефекту - катарсису.

У Вольтера активний характер просвітительської літератури проявляє себе вже в назві його найбільш знаменитої повісті - «Кандід, або Оптимізм» (1758). Тут і просвітительська концепція людини (людина природна), і філософські погляди, що всім розвитком сюжету будуть спростовані. Звичайно, перший розділ художнього твору - це зав'язка. В «Кандиді» зав'язкою є те, що барон виганяє Кандіда з дому, тобто людина з мікросвіту приватного буття потрапляє в макросвіт соціуму. Але вже в I розділі читач поринає в коло багатьох проблем, що хвилювали просвітителів: проблему позастанової цінності особи (Кандід - незаконнонароджений, тому що його мати, сестра барона, не ризикнула на нерівний, як вона вважала, шлюб), критику дворянської пихатості (характеристика маєтку та способу життя барона), проблему позитивного героя (Кандід - юнак наївний, але розумний, а це для просвітителів - найважливіше

в характеристиці людини). І, нарешті, вже на початку повісті в пародійній формі викладається філософія Оптимізму - об'єкт полеміки просвітителя Вольтера з поглядами іншого просвітителя - Готфрида Вільгельма Лейбніца (1646-1716), філософа, математика, фізика, мовознавця. Лейбніц намагався поєднати досягнення науки з релігійними постулатами, що для Вольтера було неприйнятним. Що стосується філософської ідеї Лейбніца про передбачувану гармонію Добра і Зла, що нібито існує в світі, то деякий час і сам Вольтер схилився до цієї ідеї. Але землетрус у Лісабоні 2 червня 1756 року став останньою краплею в його сумнівах. «Оракул баронівського дому» вчитель Панглос впевнений, що «все створено з найкращою метою: ноги, щоб їх взували, каміння, щоб з них будували, свині, щоб їх їсти... [3: 6]. Ці абсурдні міркування закінчуються таким афоризмом-висновком: «Усе йде до кращого в цьому найкращому із світів». Рефреном ця думка пройде крізь усю повість, щоб у фіналі бути остаточно спростованою.

Отже, вже початок повісті дає підставу для деяких важливих зауважень щодо природи жанру. По-перше, наявне тяжіння до умовності, по-друге, експериментальність ситуацій та густота інформації. І головне, в дусі раціонального XVIII століття - насиченість думкою, розум як критерій оцінки людини: безглуздий, але претензійний Панглос, розумний Кандід, сумнівні з точки зору розумності барон, баронеса, їх дочка Кунігунда. І оповідач - людина гострого розуму та інтелекту, іронічна, жартівлива. Справжній автор-деміург, який свідомо створює художній світ повісті, грає з життєвим матеріалом, парадоксально загострює події та ситуації з найбільш важливою для нього метою: довести або спростувати початкову тезу про гармонію Добра і Зла, щастя і смутку, бідності та багатства, а також пов'язане з цією проблемою питання про свободу волі.

В повісті чітко простежуються два плани авторського дослідження - соціальний і філософський. І зав'язка повісті - беззахисна людина в безумному світі - допомагає Вольтеру з

просвітительської позиції дослідити і стан сучасного йому суспільства, і філософію Оптимізму, до якої письменник ставиться негативно. Поняття «закон», ключове в просвітительських теоретичних міркуваннях, згідно з яким усі люди рівні між собою і підпорядковані лише закону, проходить крізь усю повість, щоб на прикладі бідувань простої людини - Кандіда - довести, що в сучасному Вольтерові світі панує безладдя, беззаконня, «нерозумний» суспільний устрій. Для Кандіда автор створює експериментальні умови (рівень злощастя, що випали на долю героя, явно перебільшений) з метою дослідити з просвітительської позиції стан сучасного суспільного ладу, а також, чи дійсно в світі Зло беззаперечно поступається місцем Добру, тобто, чи правий Лейбніц з його вихідним постулатом про гармонію, що нібито існує у Всесвіті. Соціальна та філософська теми перетинаються, і не випадково майже кожен з розділів повісті після чергового випробовування Кандіда закінчується його розмовою в думках з учителем Пангლოსом, чий прекраснодушні розумування аніяк не стикаються з реальним життям.

Зовнішня форма - авантюрні пригоди Кандіда - дозволяє Вольтеру як просвітителю показати і несправедливість будь-якої війни (розділ III), і засудити лицемірство церковників, їх аморальність [епізод аутодафе (розділ V), зустріч з братом Кунігунди в Парагваї (розділ XIV), характеристика священників Кандідом (розділ XVIII)], і піддати критиці недосконалість суспільного устрою взагалі.

Отже, спостерігаючи життя, розумний і наївний Кандід поступово позбавляється ілюзій щодо гармонії Добра та Зла в світі, а разом з героєм, згідно з вірою просвітителів, істинні ідеї замість хибних здобуває і читач. Автор активно, наполегливо виховує як героя, так і читача.

Активний характер просвітительської літератури, а також політична тенденційність як характерна риса цієї літератури стають для студентів у процесі роботи над текстом наявними

та зримими факторами. Цілісність авторської концепції світу та людини як світу недосконалого, але не безнадійного, і людини, що сама себе виховує (ренесансна ідея поліпшуваності людської природи), знаходить своє завершення в фіналі повісті, в мудрості, яку здобув Кандід у процесі тих життєвих випробувань, що спіткали його: «...нам треба працювати в нашій сади». А песиміст Мартен додає: «... це єдиний спосіб збити життя хоч трохи стерпним» [3:85].

Це авторська відповідь і на філософську тезу, що досліджувалася: безглуздим розумуванням Панглоса протиставлена ідея творчої праці, - і соціальна програма Вольтера-просвітителя: не революційне перетворення світу, а еволюційне - як постійне самовдосконалення, як творча праця на благо людей.

Робота над змістовним планом повісті - досить важливий елемент практичного заняття, адже практика показує, що студент часто потрапляє в пастку - спрацьовує стереотип мислення: оптимізм - це завжди позитивно, і тому перше поверхове враження від повісті: Вольтер проповідує оптимізм. Робота ж із текстом допомагає зрозуміти: великий просвітитель засуджує «оптимізм Лейбніца», адже впевненість у тому, що «все до кращого в цьому найкращому із світів», призводить до пасивності, апатії, відмови від активного втручання людини в соціальне життя. Це, за Вольтером, неприпустимо тому, що він був невинуватим оптимістом, але в іншому значенні цього слова: щиро вірив в удосконалення світу та людини.

В той же час багаторічний досвід роботи показує, що найбільш цікавим етапом роботи на практичному занятті є дослідження того, як елементи форми філософської повісті «працюють» на розкриття змісту, на реалізацію авторського задуму. Насамперед, згадаємо знамениту гегелівську формулу: «Зміст є не що інше, ніж форма, що перетікає в зміст, а форма - не що інше, ніж зміст, що перетікає у форму». Звичайно, дослідити всі елементи поетики філософської повісті в межах одного практичного заняття не можливо, тому на даному ета-

пі роботи дуже важлива чітка система запитань до студентів, серед яких особливу увагу приділяємо таким:

1. Визначте суб'єктивну організацію художнього світу повісті. В чому полягає її особливість?

2. Як перетинаються між собою зона автора та зона героя? Постійне це співвідношення чи ні?

3. В чому полягають особливості організації в «Кандіді» простору та часу (хронотопу)? Як цей хронотоп співвідноситься з просвітницьким пафосом повісті?

4. Чи існує в повісті Вольтера, крім тексту, позатекстова сфера художнього світу (підтекст)? Якщо так, то в яких формах проявляє себе асоціативний фон твору?

5. Інтонаційно-мовна стихія повісті - це стилеутворююча чи жанроформуюча константа повісті?

Вже в процесі визначення змістовного багатства повісті студенти помічають, що, згідно з вольтерівським принципом «Повчати, розважаючи» автор нібито грає з читачем, постійно іронізує, жартує, натякає на щось більш важливе, ніж нещастя безталанного Кандіда. Вони розуміють, що «в житті такого не може бути», «на долю однієї людини - це забагато бідувань», «оповідання нагадує казку, а подорож в Ельдорадо - чистісінька фантазія», «це ляльковий театр, герої - маріонетки, а сам Вольтер як ляльковод смикає їх за мотузку» і т.д. Ці репліки - важливий крок до розуміння особливостей жанрової природи філософської повісті як становлення інтелектуальної течії в світовій літературі.

За логікою всіх цих міркувань, студенти визначають як головний структуроутворюючий принцип жанру філософської повісті примат авторської думки над життєвим змістом. І хоча оповідь ведеться від імені безособового автора-оповідача, але саме автор є не просто носієм абсолютної істини, а справжнім героєм, єдиним і неповторним, що сам на сам веде інтелектуальні бесіди з розумним читачем. Читач, у свою чергу, чітко ро-

зуміє умовний характер оповідання, філософський підтекст казкової фабули.

Загальновідомо, що універсальним фактором усіх історико-літературних тенденцій є концепція особистості, але головного героя повісті Кандіда аніж неможливо вважати претендентом на цю роль. Він дійсно лише маріонетка в руках автора, і його призначення - демонструвати читачеві стан речей щодо філософії Лейбніца. Особливий прояв авторського начала в філософській повісті як особистості, що створює художній світ, плюс творча індивідуальність письменника як остання інстанція при формуванні жанру саме в особі Вольтера, на наш погляд, співпадають з концепцією ідеальної особистості, тієї породи людей, що увійшли в світову культурну традицію під іменем просвітителів. Він - і справжній герой, і носій істини про світ і людину, і володар зрілої філософської свідомості. В ньому не просто найбільш адекватно втілений сам тип просвітителя (невипадково інколи XVIII століття називають вольтерівським), але і в творчій спадщині завжди відчутна, просвічує в будь-якому жанрі, крізь будь-якого героя вольтерівська непересічна особистість.

У «Кандіді» автор лише зовнішньо поглинається героєм, бо насправді домінує впродовж усієї повісті. Від початку зона автора і зона героя не співпадають. Але поступово вони зближуються, а у фіналі майже тотожні.

Отже, на рівні сюжету свідомість героя поступово зростає до свідомості оповідача, і остаточний висновок: «треба працювати в нашій сади» - це істина як для Кандіда, так і для Вольтера. На рівні домінування думки над життєвим змістом автор-деміург використовує героя як рупор просвітительських ідей. (Для порівняння: в жанрі лірико-психологічної повісті такого розходження не може існувати: найчастіше позиція оповідача та героя-персонажа поєднуються в єдиному образі-персонажі.) Саме текстуальний аналіз твору дає багату можливість простежити

співвідношення автора та героя в акті художньої творчості. Свідома умовність образу Кандіда не тільки не протирічить тезі про нерозривний зв'язок героя та автора як учасників художнього співбуття, а навпаки підтверджує їхнє співвідношення та взаємодію в естетичному акті. З одного боку, герой та оточуючий його матеріальний та духовний світ мають свою незалежну і, як визначив відомий дослідник літератури М. М. Бахтін, «пружну» реальність, а з іншого - автор займає авторитетну ціннісну позицію поза світом героя. Так і відбувається взаємозбагачення художнього світу твору як його естетичної цілісності. Цьому сприяють: а) оксюморна побудова деяких образів (баронеса, Панглос, Пакета, брат Жирофле); б) наявність вставних новел (історія бідуняв Кунігунди, історія життя старої, історія Мартена та ін.); в) подійна та просторова насиченість; г) різноманітні форми функціонування слова, вплив дискурсу та підтексту на визначення жанрової природи повісті. Таким чином, найважливіша проблема літературознавства герой - автор у повісті Вольтера «Кандід, або Оптимізм» проявляє себе як класичний зразок рівноваги між функцією героя та позицією автора на відміну від літературного процесу естетики кінця ХІХ - початку ХХ століття (криза авторства в романтизмі, втрата героя в формалістській естетиці).

Динаміка просторово-часової організації філософської повісті також відповідає завданням просвітительської ідеології та корінним рисам жанру. В руслі загальних проблем просвітительської літератури - виховання людини - історія Кандіда - це історія виховання молодого людини (дуже плідна традиція всесвітньої літератури). Тому атмосфера думки, роздумів проявляє себе не лише в діалогічності як формі оповідання, постійних суперечках між персонажами, зіткненні протилежних точок зору з метою з'ясувати, нарешті, істину про світ і людину, про Добро і Зло, про можливість Волі та Щастя, але й пов'язана з особливостями хронотопу в повісті.

Простір у Вольтера побудований за принципом всесвіту, що розширюється. Кандід потрапляє, за свідомим рішенням ав-

тора, в різні країни: Португалію, Новий Світ, утопічну країну Ельдорадо., Подібне розширення просторових меж призначено, з одного боку, опосередковано донести до читача думку про те, що на соціальному рівні всюди, крім Ельдорадо, панує беззаконня, безлад, несправедливість, а на філософському - що позиція Лейбніца не знаходить свого підтвердження ніде в світі: всюди Кандід бачить лише нещасну, знедолену людину - іграшку в руках влади, церкви та долі.

Виходячи з просвітницького принципу єдності твердження та заперечення, а також певного раціоналізму, що проявляє себе як на змістовному рівні, так і на рівні сюжетобудови, в повісті Вольтера, крім домінуючого критичного начала, наявний також позитивний ідеал - Ельдорадо як прекрасна мрія, як майбутнє людства. В Ельдорадо немає ненависних Вольтеру ченців, немає в'язниць, судів, немає тиранії, всі вільні. Для розуміння авторської концепції розділ вісімнадцятий - найважливіший, тому змінюється топос повісті: перспектива руху просторово-часової організації замість «розширенні» починає змінюватися на прискіпливе дослідження деталей: золото, смарагди та рубіни, що валяються на землі і стають іграшками для дітей, прекрасний палац короля, одяг з пуху колібрі та ін. Простір чітко окреслений, замкнений. Таким чином, зовнішній формі повісті - подорожі - відповідає принцип розширення художнього простору, а пригодам героя, навпаки, відповідає хронотоп локальний, стислий. Так, новий жанр за рахунок хронотопу намагається компенсувати відмову від повноцінного психологічного характеру. Епічний, об'єктивний бік подій поєднується з ситуаціями, що сприяють процесу внутрішнього перевтілення героя, розумінню того, що життя не обмежується доктринами догматика Панглоса.

Невипадково картини дисгармонійного і нестабільного світу - землетруси, корабельні аварії, війни, вбивства, ау тодафе, - змінюються атмосферою спокою, душевної рівноваги в Ель-

дорудо. Маленька ферма у фіналі повісті, де живуть Кандід та його друзі,- це шлях до власного приватного Ельдorado, але при умові інтенсивного духовного життя, позбавленого нудьги та пасивності.

Що стосується часових меж, то їх свідомо невизначеність звичайно трактується як самоцензура, як намагання уникнути державних переслідувань. Адже «Кандід, або Оптимізм» було створено у 1758 році, надруковано через рік у Парижі і відразу ж заборонено. Повість друкують таємно, а Вольтер всіляко відхрещується від авторства, тому що мав усі підстави побоюватися арешту: в 1717 році сміливець уже провів у Бастилії майже рік за сатиричні вірші на адресу малолітнього короля Людовіка XV. Тайнопис та іносказання переповнюють повість взагалі та особливо в галузі часових параметрів: наприклад, війна між «болгарами» і «аварами» замість франко-пруської Семирічної війни (1757-1763); «негідний з Артебасії» - насправді ремісник Робер Дамьєн, що в 1757 році поранив ножем Людовика XV; «американські острови» замість Антильські і т.д. Вважаємо, що це є не лише факторами, пов'язаними із суб'єктивними причинами. Часова невизначеність сприяє художньому узагальненню, виводить оповідання на новий рівень. Завдяки подібному хронотопу письменник втілює свій певний філософський песимізм: до подолання світового зла - дуже і дуже велика часова дистанція. Завдання автора філософської прози - вкоренити у свідомість читача принципи правильних суджень про світ (просвітницький принцип - «Ідеї правлять світом»), і це досягається різноманітними засобами, в тому числі і особливим проявом хронотопу.

В збірці «Статті про класиків» відомий вчений І. Мірімський [4], досліджуючи жанрову природу іншої філософської повісті Вольтера «Царівна вавілонська», порівнює авторську думку зі стрижнем, на який, як на вертел, нанизуються всі події та епізоди повісті. Примат думки над змістом як характерна ознака жанру філософської повісті впливає і на сюжетну організацію, і на композиційну побудову твору. Вольтер вда-

ється до вільної композиції, яку ще визначають як «хаотичну» або «мозаїчну». З одного боку, це пов'язане з прагненням будь-якого жанру охопити щонайбільше коло життєвого матеріалу, що створює певну противагу обмеженим можливостям, що закладені в природі жанру «виховного роману». Надлишок подій зовнішнього світу виконує, по-перше, функцію протиборства епічної та ліричної тенденцій у повісті, по-друге, доказує, що в цьому недосконалому світі дійсно переважає зло, недосконалість, дисгармонія. Таким чином, і хаотичність композиції, і особливості організації хронотопу, що передбачають такі просторово-часові образи, як «сюжет як ланцюг подій, дій та вчинків, система характерів, пейзаж, портрет, вставні епізоди» [5:25], визначають жанр даного твору.

Що стосується такого носія жанру, як асоціативний фон, що створює систему сигналів, позатекстову сферу, тісно пов'язану з текстовим матеріалом, то він складається з підтексту та понадтексту. Хоча уявлення про підтекст сформувався на рубежі XIX і XX століть у творчості, насамперед, символістів, творчих А. П. Чехова, системі К. С. Станіславського, а в XX ст. стає найважливішим засобом психологічної характеристики (Ф. Кафка, Е. Хемінгуей), але приховані зв'язки між образами в глибині тексту - корінна властивість мистецтва, починаючи з усної народної творчості. Просто в різні культурні епохи існували власні, особливі форми проявів асоціативного фону художнього твору. В нові часи вже Данте Аліг'єрі присвятив трактат «Бенкет» відмінностям символу(сигналу) середньовічного від сучасного [6:201]. Він дає градацію прихованого змісту: крім буквального, це зміст алегоричний, моральний і «анагогічний» [6:201], тобто зверхзміст. У просвітителя Вольтера як спадкоємця естетичних завоювань Ренесансу в жанрі філософської повісті можна знайти як «дантівські» приклади асоціацій, так і моменти свідомої інтелектуальної гри з читачем, системою натяків, умовних ситуацій, перегукування епізодів, трафаретних фраз, повторів, мета яких - засудити філософію

Оптимізму. Звичайно, раціоналістичний засіб мислення, при-
таманний просвітителям, позначається і на формах підтексту,
але прискіплива робота над текстом повісті дає можливість
окреслити такі внутрішньотекстові та позатекстові сфери ху-
дожного світу в «Кандіді» Вольтера, як:

а) «інший діалог» (за визначенням М. Метерлінка) - будь-
яка розмова Кандіда з іншими персонажами має не буквально
значення, а призначена спростувати тезу про те, що «все до
кращого в цьому найкращому із світів»;

б) «слово-зміст» підміняється «словом-симптомом» [7:365];
наприклад, «усе є найкраще» [3:6], «воля людська свobodна» [3:8],
«село... спалили згідно з законами публічного права» [3:9],
«щастя-нещастя», «добро-зло» і т.ін.

Таким чином, якщо в літературі ХХ століття використання
підтексту спрямоване на психологічне, емоційне дослідження
характеру героя або певної ситуації, то в жанрі філософської
повісті увага приділяється дослідженню співвідношення між
комплексом просвітницьких ідей (панування закону, позаста-
нова цінність особи, проблема свободи) та реальним станом
речей. Вольтер перевіряє теорію практикою і ставить діагноз
віджилому ладу та шкідливим ідеям. Гасло просвітителів «Ідеї
правлять світом» як понадтекст спрямоване на утвердження
ідеї «Нам треба працювати в нашій сади» [3: 86] замість хиб-
них панглових ідей.

Одним з важливих носіїв жанру є інтонаційно-мовна орга-
нізація твору. Крім стилеутворюючої функції, вона також впли-
ває і на формування жанру. Чим більш фрагментарним вияв-
ляється зображення, тим більш конструктивною стає мовна
організація.

Як один із найбільш знаних сатириків світової літератури,
Вольтер постійно працював над тим, щоб розширити арсенал
сатиричних принципів художнього зображення. Інтонаційно-
мовна організація повісті «Кандід, або Оптимізм» являє собою
зразок справді віртуозного володіння словом, виявлення його

багатозначності, мальовничості, стильового розмаїття. Основна інтонаційна мелодія повісті - тотальна іронічність. Це, з одного боку, погляд оповідача-деміурга, що створює умовний художній світ, погляд ніби зверху: м'яка усмішка з приводу наївності симпатичного йому героя, сарказм щодо недосконалого соціального буття, інтелектуальна полеміка з поглядами Лейбніца, які в абсурдному, окарікатуреному вигляді викладає одвічний оптиміст Панглос. По-друге, подібна позиція оповідача охоплює та цементує художній світ повісті раціонально-емоційною оціночною точкою зору, в чому також полягає жанроутворююча роль позиції оповідача-інтелектуала.

Цей етап роботи проводиться як пропонування студентам карток з певною системою запитань та певними прикладами.

1. «От уважайте, носи створено для окулярів,- тому ми носимо окуляри. Ноги, очевидячки, призначені для того, щоб їх взували, і от ми носимо черевики [3:6]. Визначте функцію прийому **алогізму**, **абсурду** для виявлення пафосу повісті.

2. «... коли вас, моя люба, не згвалтували двоє болгар, коли ви не дістали двічі ножем у живіт, коли не зруйновано два ваші замки..., то я не думаю, щоб ви могли заноситись переді мною» [3:23-24].

Яку роль відіграє стилістична фігура під назвою **єдинопочаток**, або **анафора** для вирішення проблеми гармонії між добром та злом?

3. Історія старої - приклад вставної новели. Вона не пов'язана з «Пригодами Кандіда» сюжетно, але створює складну мелодію оповідання, багатоголосся. Яка важлива для твору в цілому думка присутня в розділах XI та XII?

4. «Какамбо спитав у старшин, як треба вітати його величність: падати навколішки чи на живіт? Класти руки на голову чи на живіт? І чи треба лизати пил на підлозі? - одне слово, яка Церемонія? - У нас звичай,- сказав старшина, - обнімати короля і цілувати його в обидві щоки» [3:44]. Яку функцію відіграє прийом парцеляції при дослідженні політичного ідеалу

Вольтера - освіченого, мудрого монарха? Як проявляє себе про-світницький принцип єдності утвердження та заперечення?

5. Який розвинений **варіативний повтор** (РВП) має в повісті основне змістовне навантаження і акцентує провідну філософ-ську думку? («Все до кращого в цьому найкращому із світів...»)

Форми роботи можуть бути різнобічними, але кінцева мета роботи - проаналізувати повість в єдності форми та змісту, визначити поліфонічний зміст жанру, в створенні якого Вольтер досягає високої майстерності.

Завдання для самостійної роботи: скласти розгорнуту порів-няльну таблицю «Риси спільності та відмінності між повістю Вольтера "Кандід, або Оптимізм" і повістю Дені Дідро "Небіж Рамо"».

	Вольтер	Дідро
1. Творчий принцип	Повчати, розважати	Відмовляється від розважальності. Апологія інтелекту
2. Мета твору, авторський задум	Філософсько-концептуальний аналіз метафізичних проблем буття	
3. Змістовно-стиліс-тична особливість	Інтелектуалізм, особливий спосіб художньо-го мислення	
4. Розповідна манера	Від безособового оповідача	Діалог з авторським коментарем
5. Зовнішня форма	Авантюрне, пригод-ницьке оповідання	Філософський діалог. Краса думки як такої
6. Структура твору	Активність художньої думки щодо життєво-го матеріалу, філософська концептуальність	
7. Інтонаційна домі-нанта	Послаблення емоцій-ного впливу на читача,	посилення раціональ-них тенденцій
8. Особливості мов-ної організації	«Езопові» мова, сис-тема алюзій,	афористична мова натяків, тайнопису

9.Хронотоп	Простір безмежно розширюється, час не визначений	Локальний, стислий, обумовлений роками життя Жана Франсуа Рамо (1716-1771)
10. Тип героя	Умовний, рупор ідей автора. Позитивний	Конкретна людина, соціальний тип. Негативний
11. Ім'я героя	Промовисте	Безіменний
12. Функція імені	Означає природну людину	Символізує, що суспільство знеособлює людину
13. Існування героя в текстуальному просторі	Кандід не самотній, його оточують друзі. Соціальному протистоїть людська солідарність	Рамо тотально самотній. Проблема відчуження людини, роз'єднання всіх з усіма
14. Ідіостиль	Сатиричний, трохеїчний, екстравертний	Енциклопедичний, інтравертний
15. Оновлення поетики	Умовність різних рівнів	

Звичайно, схема не в змозі охопити всі жанрові параметри філософської повісті, але, починаючи з повістей Вольтера та Дідро, ми можемо відчутно спостерігати у французькій літературі «перехід від класицизму до просвітительського реалізму» [8:314]. І робота з великими пам'ятками людської культури дозволяє студентам поринути як у коло проблем, що не втрачають своєї актуальності і досі, так і дослідити, як народжуються нові форми часу - жанри. А завдання викладача дати їм повну свободу в інтерпретації художніх текстів і методом спроб та помилок відкрити для себе та інших нові обрії світової класики, адже сучасні жанрові процеси «свідчать про наявну активізацію "навчительної" тенденції в сучасній прозі» [5:243].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.* Эстетика словесного творчества.- М.: Худ. лит., 1979. - 423 с.
2. *Бахтин М.* Вопросы литературы и эстетики.- М.: Худ. лит., 1975. - 504 с.
3. *Вольтер.* Повісті. К.: Худож. літ., 1955. - 166 с.
4. *Миримский Н. Н.* Статьи о классиках. - М.: Худож. лит., 1966. - С.252.
5. *Лейдерман Н.* Движение времени и законы жанра. Свердловск, Ср.-Уральское кн. изд-во, 1982. - 254 с.
6. *Лосев А. Ф.* Эстетика Возрождения. - М.: Мысль, 1978. - С. 623.
7. Стилистический энциклопедический словарь русского языка.- М.: Флинта. Наука, 2003.
8. Словарь литературоведческих терминов. - М.: Просвещение, 1974. - 623 с.